

Bijdragen tot de geschiedenis van IJsselstein Stad en Land

Uitgave nr. 170
april 2021

Historische
Kring
IJsselstein

...een logeabel Heeren-Huis...

BLOKHUIS

DUINSTR

NOTARISKANTOOR

mr. T. Duinstra

Kandidaat-notarissen:

mr. W. Bouman

mw. mr. R.J. Geurts

mw. mr. M. Knobbout

mw. mr. drs. B.S. Pot-de Vries

Poortdijk 30, 3402 BS IJsselstein • Postbus 319, 3400 AH IJsselstein
E notarissen@blokhuisenduinstra.nl • T (030) 688 12 12 • F (030) 688 80 18
www.blokhuisenduinstra.nl

Openingstijden: het kantoor is op alle werkdagen geopend van
08.30 uur tot 12.30 uur en van 13.30 uur tot 17.00 uur.

Ten geleide

In deze bijzondere aflevering van *Bijdragen tot de geschiedenis van IJsselstein - Stad en Land*, staan 2 panden, Kerkstraat 2 en Kronenburgplantsoen 4, centraal. Daarnaast wordt (veel) aandacht besteed aan een verdwenen gebouw dat tussen circa 1400 en 1750 een belangrijke rol speelde in de IJsselsteinse samenleving: de Decanije.

De huidige tuinen van Kerkstraat 2 en Kronenburgplantsoen 4 vormden ooit het grote erf van het L-vormige Decanije-gebouw. Op de plaats van één van de twee vleugels van de Decanije staat nu een imposante rode beuk die zo'n 220 tot 230 jaar oud is.

De directe aanleiding voor het onderzoek waarop deze publicatie is gebaseerd, is de grootse renovatie/restauratie met nieuwe aanbouw die het pand Kronenburgplantsoen 4 in 2020 heeft ondergaan. Tijdens het speurwerk in de archieven naar deze bijzondere plek in IJsselstein bleek al snel dat de geschiedenis complex maar uiterst boeiend is. De plek heeft alles te maken met het vroeg-religieuze leven in IJsselstein dat na de reformatie een wending kreeg die uiteindelijk heeft geleid tot de fraaie woonomgeving die het nu is. Wat echter ook bleek was dat nog veel van de geschiedenis in nevelen gehuld is. Het bouwkundig historisch onderzoek wat voor de renovatie/restauratie van Kronenburgplantsoen 4 nodig was, samen met alles wat we te weten zijn gekomen over het pand Kerkstraat 2, geeft een mooi beeld van de geschiedenis dat echter nog niet compleet is. Zo zal een bouwkundig archief- en bodemonderzoek van de bebouwing en ondergrond rondom deze woningen verder licht werpen over hoe deze plek een prominente rol heeft gespeeld in de vroege geschiedenis van IJsselstein. Het is te hopen dat het daar ooit van komt.

De auteurs zijn veel dank verschuldigd aan de heren W.R.C. (Rob) Alkemade (Regionaal Historisch Centrum te Woerden) en B. (Bob) Kemp uit Arkel die tijdens het archiefonderzoek met raad en daad terzijde stonden. Zij stelden belangeloos diverse (dan nog ongepubliceerde) teksten ten behoeve van dit artikel ter beschikking.

Verder gaat onze dank uit naar de dames G.M. Bogaard-Vroon en N.M. Bogaard. Zij hebben als bewoners/eigenaars van respectievelijk Kerkstraat 2 en Kronenburgplantsoen 4 alle medewerking verleend om de panden diverse keren uitgebreid te bekijken en te fotograferen.

Tenslotte staan we stil bij het feit dat de heer Jacques Houben binnenkort terugtreedt als (hoofd)redacteur van de HKIJ. De auteurs van dit artikel, Ans van der Linden-Ruggeberg en Ko Peeters, zijn hem zeer erkentelijk voor de deskundige begeleiding en voor de buitengewoon prettige samenwerking gedurende vele jaren.

Redactie *Bijdragen tot de geschiedenis van IJsselstein - Stad en Land*

...een logeabel Heeren-Huis staande en gelegen op een der vrolijkste standen...

Hoofdstukken uit de geschiedenis van de panden
Kerkstraat 2 en Kronenburgplantsoen 4 te IJsselstein

Ans van der Linden-Ruggenberg en Ko Peeters

Kapittel, Kanunnikenhuis en Decanije

In een charter uit 1346 wordt in IJsselstein geregeld welke werkzaamheden de priesters moeten verrichten. Heer Arnoud van IJsselstein blijkt de touwtjes strak in handen te houden. Hij bepaalt heel precies de verplichtingen waaraan de priesters in IJsselstein zich dienen te houden. Een voorbeeld: op 25 juni 1362 moeten de priesters en kapelaans aan Arnoud plechtig beloven om niet zonder zijn toestemming onroerend goed in IJsselstein, Benschop en Polsbroek te aanvaarden. In 1398 verheft paus Bonifatius IX de parochiekerk van Sint Nicolaas te IJsselstein tot kapittelkerk met acht kanunniken, onder leiding van een proost, vergelijkbaar met een deken. Onder een kapittel moet hier worden verstaan een geestelijke gemeenschap of bestuurscollege.

In de eeuwen daarna blijft niet de bisschop of de deken, maar de heer van IJsselstein het religieuze leven van zijn stad volledig beheersen. Nog in 1573, vlak voor de reformatie in IJsselstein, raadpleegt de deken van de Sint-Nicolaaskerk de baron van IJsselstein.

In de twee eeuwen voor de reformatie zijn er in Nederland veel andere steden waar de regeling van plaatselijke kapittels erg lijkt op de situatie in IJsselstein. In Breda bijvoorbeeld bestaat het kapittel ook uit acht kanunniken, waarvan er drie priester moeten zijn, drie dia-

ken en twee subdiaken. Een belangrijke taak van het kapittel is het doen van koorgeboden, het bidden der getijden. Daarnaast kan iedere kanunnik nog een eigen taak hebben. Eén van hen is in ieder geval de deken of proost van het kapittel. Andere functies van de kanunniken zijn die van scholaster, cantor, pastoor en koster. De scholaster is verantwoordelijk voor het onderwijs, de cantor leidt de koorzang, de pastoor is verantwoordelijk voor de zielzorg in de parochie en de koster draagt onder andere zorg voor de gewijde kerkgoederen. Ook op het gebied van de verzorging van armen en bejaarden en ten aanzien van andere instellingen van liefdadigheid vervullen de kanunniken een rol.¹

De oorspronkelijke kapittels hebben een religieuze taak. Ook voor de IJsselsteinse kanunniken gaat het aanvankelijk hoofdzakelijk om het deelnemen aan de koorzang op vaste tijdstippen, het lezen van missen op de verschillende altaren in de Sint-Nicolaaskerk en de zielzorg binnen de parochie. Wat het levensonderhoud van de kanunniken betreft: er wordt geld betaald voor de missen die voor iemands zielenheil of welzijn gelezen worden, of er wordt onroerend goed geschonken. Daarnaast verwerft het kapittel wel eens onroerend goed van de landsheer. Zo krijgt het kapittel van IJsselstein langzamerhand, naast de religieuze taak, ook een beheerstaak van landerijen, panden en obligaties.

De IJsselsteinse geestelijken zullen vanaf ca. 1396 in de nabijheid van de kerk woonruimte hebben gehad. Volgens auteur A.M. Fafanie is die woonruimte, (*Decanije, Deckenij of kapittelhuis* genoemd, later het *Papenhuis*) omstreeks 1398 gebouwd. Het pand is gespaard gebleven tijdens de stadsverwoestingen uit de oorlogsjaren 1417 en 1418.² Het gebouw is op zo'n 60 meter ten westen van de kerk gelegen, tussen de huidige Kerkstraat en de Kapellestraat (die dan Hondenstraat heet, in de volksmond ook wel Papenstraatje). Op die plaats bevinden zich nu de panden en tuinen van Kronenburgplantsoen nr. 4, 6 en 8, alsmede de tuin van het pand Kerkstraat 2. De Decanije is gedurende de 15e, 16e en 17e eeuw een L-vormig pand, met in de oksel een traptoren met een uivormige spits. Het markante gebouw wordt al afgebeeld op een prent van vóór 1530.³ Ook op de kaart van Bochorn/Blaeu is het opvallende gebouw goed te zien. De beide vleugels omsluiten een verder ommuurde

Een scholaster was een leraar of hoofd van een middeleeuwse kathedraalschool of kapittelschool. Vaak was de scholaster ook de enige leraar die er les gaf.
(Gerbert of Aurillac, scholaster of Rheims Cathedral rond 1300).

binnenplaats die door een poortje vanaf het huidige Kronenburgplantsoen toegankelijk is geweest. Eén van de vleugels grenst - op de hoek van de Kapellestraat - zonder tussenruimte aan het plantsoen. De bouwhistorische verkenning van Kronenburgplantsoen 4/4a (2019) die door Halverstad Archeologie en Bouwhistorie is uitgevoerd voorafgaand aan de volledige restauratie van het pand, geeft informatie over de oorspronkelijke vorm van het Decanije-gebouw. Het wordt in deze verkenning aannemelijk geacht dat de vleugel die evenwijdig loopt aan de Kapellestraat het belangrijkste deel van het gebouw is geweest. Vanaf circa 1750 is het pand van de Decanije gesplitst, gedeeltelijk gesloopt of ingrijpend veranderd. Na 1820 is er van het oorspronkelijke gebouw vrijwel niets bewaard gebleven.

In de Middelnederlandse taal (Diets) bestaat al in de 14de eeuw - twee eeuwen voor de hervorming - het woord *Dekenie*, met als betekenis: het kapittel, of de goederen van het kapittel. Daarbij moet men zich realiseren dat in de middeleeuwen in een groot deel van het huidige Nederland de ij van een woord als 'Decanije' als ie wordt uitgesproken. In een aantal dialecten in ons land is dat trouwens nog het geval. De naam Decanije zal in oorsprong verband houden met de deken (of decaan), het hoofd der kanunniken. Het geheel van geestelijke en kerkelijke goederen waarover een deken de scepter zwaait, wordt in de late middeleeuwen in diverse plaatsen een Decanije genoemd. In IJsselstein kan tussen circa 1400 en 1577 met de naam Decanije zowel het gebouw als de daarin gevestigde kerkelijke instelling worden bedoeld.

Misschien zal het verbazing wekken dat de kanunniken in IJsselstein gehuisvest zijn geweest in een groot, monumentaal pand met een traptoren en twee haaks op elkaar staande vleugels. Ongetwijfeld zal het pand met de naam Decanije een representatieve functie hebben gehad in de entourage van de heren van IJsselstein. De tot de hoge adel horende Van Egmonds en de Van Nassau's hebben dan een eigen hofhouding van veelal lage edelen. Het pand dat de Decanije wordt

Oudst bekende aanzicht van IJsselstein (vanuit het noorden) van rond 1540.
(zie HKIJ-uitgave 145/146, pag. 7)

genoemd kan, evenals het monumentale pand Hofstraat 8 (dat uitgebreid is besproken in HKIJ-aflevering 162), vanwege de ligging nabij het kasteel en de zeer voorname verschijningsvorm, een ambtswoning van een hoge hoffunctionaris zijn geweest. Dat het pand eventueel ook onderdak heeft geboden aan de kanunniken is daarmee absoluut niet in tegenspraak. Zoals gezegd heeft de heer van IJsselstein dan immers de absolute macht over de geestelijkheid van zijn stad. Ook de woonruimte van de kanunniken moet zodoende een uitstraling hebben die recht doet aan de macht van de heer van IJsselstein.

Op 5 december 1577 vindt in IJsselstein een relatief kleine beeldenstorm plaats. Nota bene daags voor de feestdag van de patroonheilige Nicolaas worden beelden en altaren van de kerk door de hervormden vernield. Zonder twijfel is hier sprake geweest van een weloverwogen actie, voorbereid met medeweten van de heer Van Oranje en enkele hoge IJsselsteinse burgers.

De Oude Nicolaaskerk komt na de IJsselsteinse beeldenstorm direct in protestantse handen en de eerste vaste predikant in IJsselstein is Clemens Rosaens. Er is dan geen religieuze taak meer voor de katholiek gebleven kanunniken van de Sint-Nicolaaskerk. Waarschijnlijk zijn zij de stad ontvlucht. Er is althans niets meer van ze vernomen.

Met vooruitziende blik heeft de deken van het kapittel, Dirrick Adriaenszoon, het kostbare zilverwerk van de kerk, totaal 84 pond wegend, vier jaar eerder op een veilige plaats in de grote kasteeltoren ondergebracht. Een deel van de kerkschat is indirect afkomstig uit onverwachte hoek. Jacoba van Beieren had er in 1417 en 1418 (ze is dan 16 à 17 jaar oud) in toegestemd om IJsselstein van de aardbodem weg te vagen. Een groot schuldgevoel speelt haar daarna de rest van haar korte leven parten en daarom heeft zij in haar testament onder meer de parochiekerk in IJsselstein royaal bedacht. Met die verkregen geldsom zijn in IJsselstein veel zilveren kostbaarheden gekocht. Bij het zilverwerk van de Sint-Nicolaaskerk gaat het onder meer

Detail van de stadsplattegrond van Boxhorn uit 1648.
Links de Nicolaaskerk zonder spits en rechts de Decanije.

om drie zilveren beelden, een wierookvat met scheepje, vier schalen met ampullen, tien cibories, zeven kelken, een zilveren vergulde reliekhouder, een kruisbeeld en een zilveren stoel.

Helaas blijkt de bergplaats in het slot minder veiligheid te bieden dan gedacht. Op 10 juli 1579 wordt al het zilverwerk van kerk, klooster en de kerk van Benschop door rentmeester Cornelis Beckx voor 1894 gulden verkocht aan Elias Marcus, goudsmid uit Breda, ... tot fortificatie ende opmaeckinghe van den nyeuwen bolwercken dezer stadt. Met de opbrengst van het geconfisqueerde zilverwerk draagt IJsselstein dus bij in de kosten van de nieuwe verdedigingswerken van de stad Breda. Ongetwijfeld zal het voor veel IJsselsteinse katholieken moeilijk te verkroppen zijn geweest dat hun dierbaar en eeuwenoud kerkzilver na de overdracht een roemloos einde vindt in de smeltoven.

Jacoba van Beieren (gravin van Holland) liet als 16/17-jarige IJsselstein en Benschop verwoesten.
(detail uit een 15de-eeuwse tekening van Hendrik van Heessel)

Intussen blijft deken (voorheen pastoor) Dirrick trouw aan de moederkerk. Een verbanning uit IJsselstein is hem bespaard gebleven. Sterker nog: waarschijnlijk is deze deken na de beeldenstorm in IJsselstein nog 32 jaar op de achtergrond in functie geweest. We moeten hierbij beseffen dat het aantal rooms-katholieken in IJsselstein op dat moment veel groter is dan het aantal protestanten. Verhelderend is in dit verband een zogeheten wachtceel uit 1588. Dit is een lijst die door het IJsselsteinse stadsbestuur is gebruikt om mannen te monstren voor het wachtlopen in tijden van gevaar. In totaal worden er op deze wachtceel 335 bewoners van huizen genoemd. Het blijkt dat - 11 jaar na de reformatie in IJsselstein - deken Dirrick nog gewoon in zijn eigen huis woont. In de lijst wordt zijn woning genoemd. Los daarvan wordt de *deckenij* als afzonderlijk pand genoemd en ook het *predecants huys* wordt op de lijst apart vermeld. Uit rekeningposten van het jaar 1592 kan worden afgeleid dat het woonhuis van deken Dirrick eigendom is van de Decanije. Men wil dit huis na de dood van de vroegere pastoor behouden voor bewoning door de predikant. Op 13 augustus 1608 wordt heer Dirrick Adraensz. in de IJsselsteinse kerk begraven in de kelder onder de *Papenzerck* voor 't choor. Pas daarna gaat zijn huis bewoond worden door de predikant.⁴ We sluiten niet uit dat het betreffende huis heeft gestaan op de plaats waar nu het 18de-eeuwse pand Kronenburgplantsoen 6 zich bevindt. In elk geval vanaf het einde van de 17de eeuw tot 1775 is dit huis in het bezit geweest van een aantal predikanten. Enkele namen zijn bekend: Johan van Zelst, Theodorus ter Bruggen en diens zoon Isaac ter Bruggen.

Hoewel de rooms-katholieke godsdienst in den lande verboden is, kent IJsselstein, zeker in vergelijking met veel andere steden, min of meer een gedoogbeleid. Het is opvallend dat nog tot 1618 IJsselstein wordt bestuurd door een katholieke heer: Filips Willem van Nassau. Veel inwoners blijven het oude geloof trouw. Het komt niet tot grootschalige vervolgingen. Katholieken mogen in IJsselstein hun godsdienst niet meer openlijk belijden,